

BİR KÜLLİYENİN ÖYKÜSÜ

STORY OF A COMPLEX

Prof. Dr. Selçuk Mülayim | *Marmara Üniversitesi*

Büyük ustanın doğumuyla ölümü arasında geçen yüz yıl, belki daha fazlası, dört ayrı Osmanlı sultanının yönetim yıllarıyla örtüşüyor. Bu yıllar, aynı zamanda Avrupa Rönesansı'nın olgun süreciyle ve Osmanlı'nın Doğu'ya ve Batı'ya açtığı seferlerle de karşılanıyor. İmparatorluğun fiziki manzarası, inşaat, imar ve vakıf alanlarından oluşan canlı bir görünüm sergiliyordu.

Tek ve toplu mekân elde etme isteği doğrultusunda inşa edilen Süleymaniye Camii, aynı zamanda silüetiyle Haliçe hâkim konumdadır. Medreseleri, kervansaray, hamamı, türbeleri ile tam anlamıyla bir Osmanlı külliye teşekkülüdür. Eski Saray bölgesinin bir bölümüne inşa edilen külliye dolay bu alan canlı bir merkez haline gelmiş ve "Süleymaniye" adıyla anılmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Usta, cami, külliye, yapı, mekân

The century between the birth and the death of the great master, maybe the more, overlaps the years of the management of the four different Ottoman Sultans. These years are also met by the mature process of the European Renaissance and the military expeditions of the Ottoman to the east and the west. The physical landscape of the empire was displaying a lively appearance formed by construction, zoning and the areas of the foundation.

The Süleymaniye Mosque which was built in line with the intent of having single and multiunit place, also overlooks the Golden Horn with its silhouette. With the madrasahs, caravansary, bath and mausoleums, it is completely an Ottoman complex formation. By the construction of the complex in a section of the old palace region, this area become a lively center and started to be called as "Süleymaniye".

Key Words: Great Master, mosque, complex, build, place

Bugünkü Süleymaniye Külliyesi'nin bulunduğu alanda Eski Saray yer alıyordu. Sarayın 1540'ta geçirdiği bir yangından sonra kısmen boşaltıldığı ve arsasının küçüldüğü düşünülerek, bu alanın yeni bir külliye için uygun olacağı düşünülmüş, bu karar 1547-48 yıllarında kesinleşmişti. Fâtih Külliyesi ve Şehzade Külliyesi'nden sonra buraya yönelen istek, 1552 yılına kadar istimlâkın tamamlanmasını gerektirmişti. Beyazıt Meydanı'nı Edirnekapi'ya bağlayan ana ulaşım eksenine göre kuzeyde kalan bölge, Haliçe doğru alçalmaya başlayan eski Skiros kayalıklarıyla örtüşüyor, tepe, eteklerinde Kukla sahil bölgesine komşu oluyordu. Bu araziye oturtulacak yapıların proje çizimleri 1548-49 yılları boyunca sürmüş, sultan sonucu onaylanmış ve temel fermanı verilmişti. Eğimli araziye uygulanan planların maketlerle desteklendiği de kayıtlardan anlaşılıyor.¹

Süleymaniye'nin temel kazıları 21 Aralık 1549 tarihinde başlamış ve 13 Haziran 1550 tarihine kadar sürmüştür. Tö-

rene mihrap duvarı önünde başlanmış, padişahın emriyle Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi üst düzey devlet adamlarının da hazır bulunduğu topluluk önünde, dualar eşliğinde mihrap temeline külliye'nin ilk taşını koymuştur. Kurbanların kesildiği bu törende hediyeler ve sadakalar dağıtılmıştır. Kaynakların çoğu törenin, 27 Cemaziyevvel 957 (13 Haziran 1550) tarihinde yapıldığını gösterir. Bu tarih, külliye'nin merkezi olan caminin taçkapısındaki kitâbede verilen tarihle örtüşmektedir (Saatçi 2007: 58).

Bazen Osmanlı kültür verilerini küçümsemek için bir dayanak noktası bulmak üzere, bazen de karıştırmak için, büyük programlı yapıların bile plansız-çizimsiz, ezberden inşa edildiği yazılmıştır. Bu tür var sayımların bir "yorum farkı" olarak değerlendirilmesi söz konusu değildir. Çünkü konuya biraz ilgi duyanlar, tezkire ve hükümlerde onlarca defa "resm" kelimesinin tekrarlandığını, çizim yapılmak üzere kâğıt ve mürekkep için yapılan harcamaların masraf defterlerinde yer aldığını görecektir.

¹ Bu makale, aynı yazarın Sinan bin Abdülmennan adlı kitabından derlenerek hazırlanmıştır.

Restorasyon sırasında avlu taç kapısı (M. Sav, 2008)

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin külliyesinin merkezini teşkil eden caminin mihrap duvarı temeline ilk taşı koymasıyla sembolik olarak başlayan inşaat, toprak üzerine dökülen kireç çizgilerle belirlenmiş bir plana göre yürütülmekteydi². Açılan hendeklere temeller oturtulmaya başlanmış, fakat duvarların örülmesi bekletilmiştir. Eğer bu yapı, iç mekânda kubbeyi destekleyen bağımsız ayaklara ihtiyaç göstermeyen küçük bir bina olsaydı, aynı zamanda taşıyıcı olan duvarlar hızla örülüp iş bitirilirdi. Sınırlayıcı duvarların inşasını bir süre bekleten başlıca sorun iç mekândaki büyük desteklerin örülmesi, daha da önemlisi büyük sütun gövdelerinin dikilmesiydi.

Büyük Ortaçağ yapılarının inşaatı (bugünkünden farklı olarak) içten dışa doğru gelişmektedir. Bunun başlıca sebebi, içte örtüden (kubbe, çatı ya da tonoz) gelen ağırlığı duvarlar karşılayamayacağı için, duvarlardan bağımsız, taşıyıcı kulelerin yapılması gerekmiş, kubbeli yapılarda bu destekler kaçınılmaz olmuştur.

Kubbe çapının giderek büyütüldüğü Anadolu Selçuklu ve Beylikler mimarisinde beliren destek ihtiyacı, camilerde tek ve büyük toplu mekân arayışını irdeleyen Osmanlı mimarları için daha da kaçınılmaz olmuştu. Kubbeyi, daha doğrusu bir kasnak aracılığıyla örtünün tamamını tutan

pâyelerin sayısı dörtten başlayarak, altı ve sekize çıkarılarak, kubbe büyüdükçe desteklerin paylaştığı yük de bölünmüştür. İşte, kaynaklarda tekrarlanan "pâyehâ-i câmi" sorunu, gerçekte daha çok cami mimarisi için geçerli olan, ana ayaklar sorunudur. Kubbenin düşey ağırlığını taşıyan ve bütünüyle keme küfeki taş bloklarıyla örülmüş olan bu ayakların, islâmın dört direği sayılan "çehâryâr-ı güzîn"i (Ebû Bekir, Ömer, Ali, Osman) temsil ettiği sıkça tekrarlanır. Mimarın nasıl düşündüğünü anlamak için, destek sayılarını değiştirdiği diğer büyük yapılarıyla karşılaştırma yaparken, bir inanç sembolizmi yanında, büyüyen kubbe ağırlığının zorladığı hesaplamalar ve yapıların üzerinde yer aldıkları topografik konumu da göz önüne almak durumundayız.

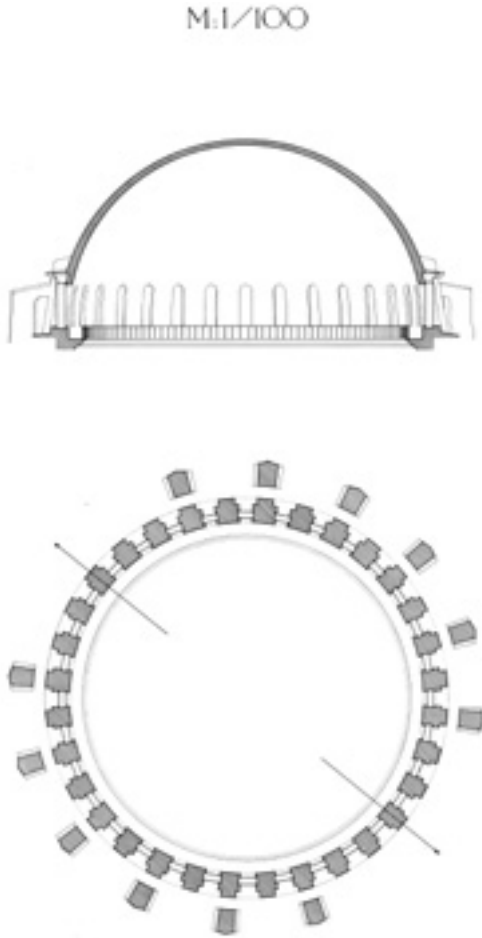
Büyük ustanın, Süleymaniye için "kemer çatma" olarak tanımladığı devâsa yayların kurulmasına başlamak üzere, kemer karnını oluşturacak bir profile göre ahşaptan dört kalıp iskelesi hazırlanır. Ara açıklıkları 20 metreyi bulan ayakların üzerine oturtulan ilk taşlarla, "üzengi'den başlayarak tepeye doğru örülen dört sivri kemerin tamamlanmasıyla, kubbe yükünü aşağıya indirecek olan yaylar bitirilmiş olur.

Geçirdiği çok sayıda depreme karşı dayanabilen, her hangi bir mimari müdahaleyle destek almadan durabilen Suriç'i'nin en büyük kubbesi, üzerine pencereler açılmış

2 1957 ve 1975 yılında yapılan sondajlar, temelin, üstten gelen yükleri karşılayacak şekilde, 5 metreye indiğini, bazen kaya zemine oturtulurken bazen de çakılan ahşap kazıklarla bir ızgara sistemi oluşturulduğu anlaşılmıştır.

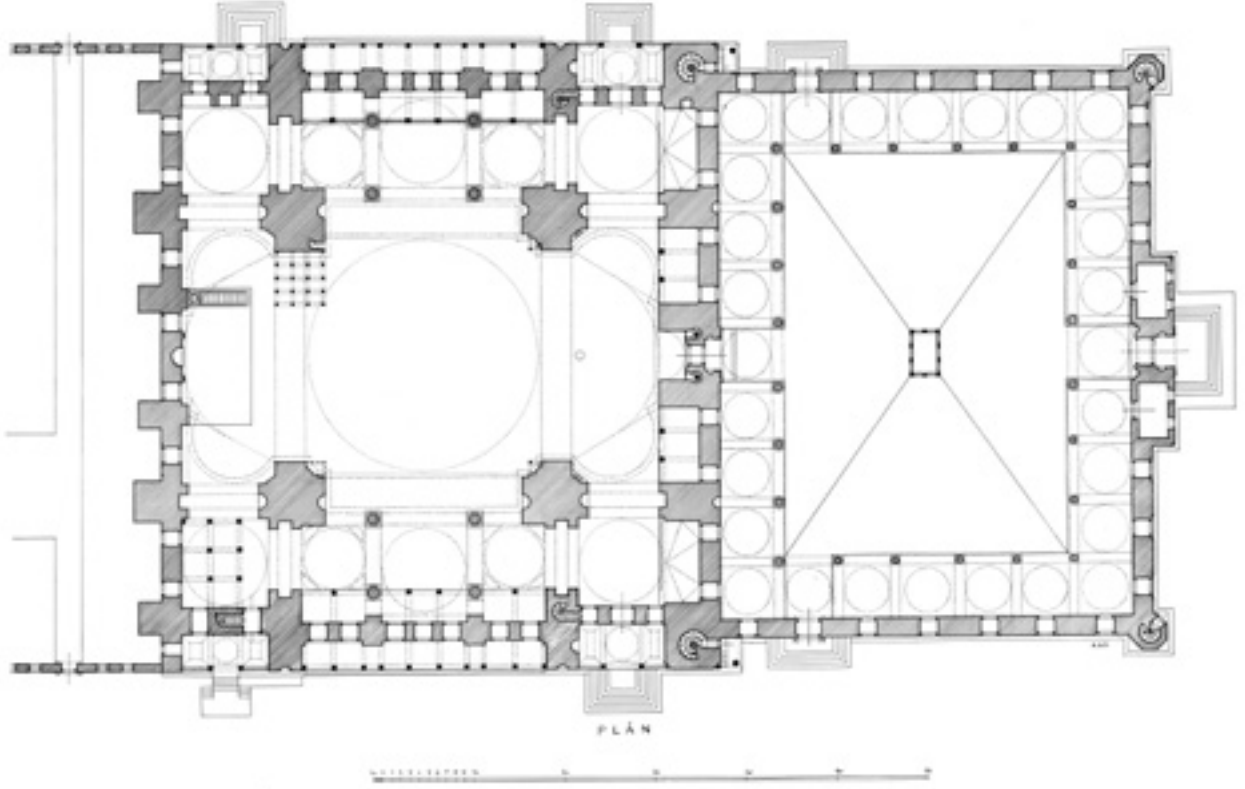
Fotoğraf 2 Haliç'ten Süleymaniye'ye bakış (A.Hamdi Bülbül)

Şekil 1 Kubbe teşekkülü rölövesi (Y.Mimar Ali Saim Ülgen'den)

olan bir kasnak (tanbur) üzerine oturmakta, dört büyük kemerin iki yüzüne, mihrap ve avlu yönünde birer yarım kubbe (nim-kubbe) yapıştıran büyük usta, piramidal örtünün en büyük unsurlarını tamamlamaktadır. Böylece, şehrin uzak noktalarından kolayca okunan, bir tam iki yarım kubbe formülüyle yonca planlı Şehzade'den ayrılan ve çoğu defa bir "Ayasofya alıntısı" olarak nitelendirilen bir dönüşümle karşılaşmaktadır.

Süleymaniye, büyük ustanın ilk yapısı olsaydı, ana ilkelere bakımından Ayasofya'ya benzetilen bu plan şemasının, bazı yazarların ileri sürdükleri gibi, bir kopyalama olduğu düşünülebilir, sorun kolayca anlaşılabilirdi. Üç yarım kubbeli Üsküdar Mihrimah, dört yarım kubbeli Şehzade'nin, on yıl önce denenip, yonca plan klasiğinin başarıyla uygulanmasından sonra iki yarım kubbeli şemaya dönüş yapma düşüncesi şartıdır. Büyük ustanın "kalfalık eserim" diyerek adlandırdığı bir ürünün, Ayasofya'ya benzer, biraz uzunlamasına çizdiği bir mekâna uygulaması düşündürücüdür. Daha açık söylersek, önce olması gereken sonra yapılmıştır. Bu aykırılığın, ustayı daha çok Ayasofya ile yarışmaya kıskırtan duyguların psikososyal bedeli olduğunu ileri sürdüğümüzde ciddi bir hataya düşmüştük (Mülayim 2001: 203,211). İlk bakışta bir anlam veremediğimiz bu aykırılığı bir "geri dönüş" olarak yorumlayanlar da var. Bir başka deyişle, Süleymaniye, genelde Osmanlı mimarlarının izlediği yola ve büyük ustanın geliştirmekte olduğu mantığa ters düşmektedir. Plan-örtü ilişkilerinin gelişmesini kağıt üzerinde kronolojik bir evrimle

Şekil 2 Süleymaniye Camine ait plan rölovesi (Y.Mimar Ali Saim Ülgen'den)

açıklayamayacağımız artık anlaşılıyor.

İbadet işlevinin gereği olarak tek ve toplu mekân elde etme isteği, büyük ustanın ilgisini çeken başlıca sorunlardan biri olarak devam edecek, otuz üç yıl sonra Şehzade Camii'nde, bir tam dört yarım kubbe ile daha merkezi

bir planı uygularken, kırk yedi yıl sonra Süleymaniye'de, Beyazıt'ın şemasına dönüş yapacaktır. Her uygulamayı, kendi topografyasında ve içinde yer aldığı çevre yapılarla birlikte (külliye planında) düşünürsek, "kalfalık" eserinin, tek başına inşa edilmiş bir kiliseye göre büsbütün farklı ele

Fotoğraf 3 Restorasyon sonrası caminin batı cephesi

Şekil 3 Tarih-i Sultan Süleyman adlı eserde sultanın cenazesinden ayrıntı

alınması gerektiği, bir yamaç sırtında yer alacak binanın görece uzunlamasına inşa edilmesi gerektiği, Haliç'ten bakılınca haklılık kazanmaktadır. Bu noktaya oturan bir camide, Şehzade şeması uygulanamazdı. Minareler dahil her unsur, bugünkü görünüşüyle de tepe silüeti ve kütle duruşunu onaylamaktadır.

Portreleriyle Büyük Usta

Kanûnî Sultan Süleyman'ın hayatını anlatan yazma, "Tarih-i Sultan Süleyman"da yer alan ve Nakkaş Osman'ın elinden çıkan bir sahnede büyük sultanın cenazesi konu edilmiştir. Minyatürün üst kesimindeki durum, cenazenin getirildiği sırada, Kanûnî Türbesi'nin henüz yapılmadığını göstermektedir. Sultanın hayatta iken tahsis ettirdiği vakfiyesinde türbe ile ilgili görevliler listesi ve "türbe" ibaresi yer alıyordu. Bu durumda, görülen türbe, Hürrem Sultan'ın 1559 tarihli türbesi olacaktır. Solundaki sahnede, oldukça geniş yer tutan bir mezar kazma işlemi sürdürülmekte, gelenek üzere ölen sultanın türbesi yapılıncaya kadar mezarı kazılıp, defin yapılacak yerin üstüne bir otağ kurulmuş bulunmaktadır. Sahnenin en solunda yer alan figürün Sinan olabileceğini

düşünerek şunları söyleyebiliyoruz; türbenin yapılmaya başlandığı aylarda, Sinan yetmiş yaşını geçmiş olacaktır ki, sahnedeki görünüşü buna uyar, elinde tuttuğu çubuk ise "uçayak uzunluğunda" olarak tanımlanan zira çubuğu olmalıdır. Bir mimarı tanımlamak üzere en uygun simge/atribüye yer verilmiş, mimarın mezar taşında karşımıza çıkacak olan destar başında olduğu halde sahne tamamlanmıştır.

İkinci görsel belge, Sultanahmet Meydanı'ndaki bir şenlik sırasında Süleymaniye Camii'nin maketi omuzlarda taşınarak geçirilen tasvirdir. Büyük bir külliyyenin merkezinde, inşaatından yirmi beş yıl sonra, Hassa Mimarlar Ocağı'nın, izleyenlere gururla sergilediği bu yapı, Haliç yönünden bakıldığında tastamam böyle görünür. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan yazmanın 1906b varakında, 1582 yılında, III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğününden renkli kesitler verilirken, söz konusu sahnede, maket taşıyıcılardan başka, yapının sol üst kesiminde gruplanmış üç figür ayrıca dikkati çekmektedir. Araştırmacı Nurhan Atasoy'un isabetle belirttiği üzere (Atasoy 1997: 62), ortada Sinan olmak üzere, yardımcılar da sahneye dahil edilmiş olabilir.

İnşaat Süreci

Bugünün ölçüleriyle bile oldukça hızlı ilerleyen inşaat, gerek projenin büyüklüğü, gerekse mimarın başka yapılarla da ilgilenmek zorunda olması sebebiyle, inşaatı izleyenlere göre, zaman zaman duraklıyor gibi görünmekteydi. Sonuçta bunu fırsat bilenler, büyük ustanın rakipleri ve her devirde rastlanan entrikacı tipler mârifetiyle padişahda da böyle bir izlenim uyanmıştı. Büyük ustanın inşaatla ilgilendiği bir sırada iki kişi yüzyüze geldiler. Olayı ustanın ağzından şöyle aktarılıyor:

"Mermerciler kârhanesinin olduğu yerde, mihrabın ve minberin tarh ve taksimi ile uğraşırken, saâdetli padişah geldi. Edeple selâmlayıp, huzurunda durdum. İnşaatın durumunu sordu ve: Neden benim camimle ilgilenmeyip, önemsiz şeylerle zamanını boşa geçirirsin? Atam Sultan Mehmed Han'ın mimarı sana örnek olarak yetmez mi? Bina ne kadar zamanda tamam olur, tez haber ver."

"Allah'ın gücü ile dilime şu sözler geldi: "Saâdetli padişahın devletinde, iki ayda inşaallah tamam olur" dedim. O an saâdetli padişah, ayakları dibinde olan ağalara: "Bre buna hepiniz sorun, bu bina ne zamana kadar tamam olur?" diye buyurdularında, ağalar dahi: "Mimar ağa, saâdetli padişah ne buyururlar, duyuyor musun? Bu binanın kapısı ne zaman tamam olur?" dediklerinde, yine, iki ay tamam olunca bu bina da tamam olur, dedim. Hazır olan ağaları şahit tutup: "Mimar, hele iki ay olunca tamam olmazsa seninle söyleşiriz" diyerek saraya doğru yola koyuldular. Saraya vardıklarında, hazinedarbaşı ve diğer ağalara buyurdular ki: "Mimarın cününü zâhir oldu, hiç iki ayda bir nice yıllık kâr

Fotoğraf 4 Restorasyon çalışmaları esnasında ana kubbe göbeği (M.Sav,2008)

mümkün müdür, herif başı korkusundan aklını aldırıldı. Çağırıp siz de sual ediniz, sonra ahvâl müşkil olur” diye buyurdular. Saraya çağırdılar, çarçabuk vardım. Yine ağalar: “Bina ne zaman tamam olur?” dediklerinde, padişah hazretlerine iki ayda tamam olur diye söz verdim, dedim. Şahitler tuttular: “İnşallahü Teâlâ iki ayda tamam edip, tarihte de bir nam koyam” dedim. Bu çeşit cevap verince ağalar padişaha arz edip derler ki: “Saâdetli padişahım! Herife gayret düşmüş, inşallah akli başındadır. Kendisinde bu ihtimam ve gayret varken, pek yakında caminizde namaz kılmak nasip olur.”

“Bir hafta sonra saâdetli padişah binayı görmeye gelerek: “Mimar, nasıl, verdiğin sözde hâlâ kararlı mısın?” diye sorduklarında, bağıslayan Allah’ın yardımı ile o söz verdiğim günden iki ayın sonuna gelince, saâdetli padişahım himmetiyle caminin kapısını tamamen kapatıp, anahtarlarını mübarek ve mutlu ellerinize ulaştırırım” dedim. Yine, ağaları toplayıp şahitliklerini yeniledi ve sarây-ı hümayunlarına doğru yola koyuldu.”

Yukarıda özetlediğimiz gergin diyaloglar Tezkiretül Bünyândan aktarılmıştır. Sultanın inşaata en az iki defa gelmiş olması konuya önem verdiğini gösteriyor. 1557 yılının ekim ayındaki büyük açılış gününü anlatan mimarın sözünü yerine getirdiğini anlıyoruz. Sultanın bir hafta arayla, ağustos ayında yaptığı iki ziyaret sürecindeki görüşmeler-

den birkaç farklı boyut elde edebiliyoruz. Ayrıntı gibi görünen bir konuya öncelikle dikkati çekmek ne derece doğru olur bilemeyiz, ama ilk baskının mermerciler atölyesinde yapılmış olması, birkaç yönden önem taşıyor. Anlatılardan çıkan şudur: Bir başmimar, yapının bütün plastik unsurlarıyla ilgilenmektedir. Mihrap duvarı tamamlanmış, minbere ait mermer parçaların girebilmesi için belki bir duvarda açıklık bırakılmıştı.

Diğer ve daha önemli görülen ayrıntılardan biri, sultanın şu uyarısıdır: “Atam Sultan Mehmed Han’ın mimarı sana örnek olarak yetmez mi?” Bu, ağır bir cümledir³. Bir mimarbaşı, orta halli bir ricâle bile karşılaştırılmayacak kadar “küçük” bir memurdur. İnşaat alanına gelen sultanın, kendisine sadece “mimar” şeklinde hitap etmiş olması, bir kısım ağaların ise sık sık “herif” ifadesini kullanmaya başlamaları, büyük ustanın gerçekten zor anlar yaşadığını gösteriyordu.

Cihan sultanı adına yapmakta olduğu camiyi birkaç ay içinde tamamlamaya söz veren büyük ustanın yürütmekte olduğu inşaatı, neredeyse günü gününe tutulan kayıtlardan izlemek mümkündür. Harcama defterlerine göre 255 adet “sebû” (testi) satın alınarak bunlar kubbe çeperindeki tuğla örgüler arasına yerleştirilmiş, yükseldikçe daraltılan küresel örtü, 16 Ağustos 1556 günü tepe noktasında kilitlenerek

3 Fâtih Camii’nin sütunlarını keserek kısalttığı için Mimar Kristodolos’un, Fâtih tarafından ellerinin kestirildiği yolundaki bir rivâyetin ilk defa Kantemiroğlu (ö.1723) tarafından ortaya atıldığı söylenir. Öyle anlaşılıyor ki bu olay XVI. yüzyılın ortalarında da bilinen bir efsaneydi.

kapatılmıştı. Ama kubbe ve yarım kubbeler dışta kurşun örtüyle kaplanırken, iç yüzeylerde sıva üzerine kalem işi ve hatlardan oluşan mimari plastik (tâli teccîmât) işleri bir yıl daha sürmüştü⁴.

Tezkiretü'l Bünyân'daki 4 Şevval 964 (31 Temmuz) tarihi, herhalde kubbelerin örtüldüğü günlere ait olacak. Açılış tarihini, ana mekâna girişi sağlayan taçkapının girintisine yerleştirilmiş üç yüzü mermer kitâbeden öğreniyoruz. Temel atılış tarihini de veren Arapça, celi sülüs hatla tamamlama tarihi şöyle ifade ediyor:

“Ve'n- nihâyetü fi evâhiri zi'l-hiceti'l-harâm
Es-sene Erbaa ve sittin ve tis'a mie,
Ketebehû Hasan bin Ahmed Karahisârî”

1557 yılı (964) Zilhicce ayının sonları (evâhiri zilhicce) aynı yılın ekim ayının sonlarına karşılık geldiğine göre, Cuma gününe rastlayan ekim günleri resm-i küşâd için en uygun tarihler olarak gözüküyor. Büyük ustanın çağdaşı ve inşaat sürecinin canlı şahidi Taşlıcalı Yahyâ Bey (öl.990/1582) ünlü Dîvân'ında, Süleymaniye Camii için yazdığı kasidenin her mısrasında belirli bir hesaba göre, 964 rakamını (1557) defalarca vererek tekrarlar.

Açılışın yapılacağı güne (15 ya da 22 Ekim) yaklaşıldığında, mübarek vakit gelmişti. Camiye yakın bir düzlükte, teşrifât-ı kâdimeye göre rütbeli ve ünvanlıların duruş yerleri, alkış çavuşları tarafından belirlendi. Şeyhülislâm, divan üyeleri, bölük ağaları ve önlerinde ayn-ı a'yan-ı mühendisîn, mimarların ağası olan Sinan olduğu halde, ocak ağaları saf saf durdular, büyük Süleyman'ın gelmesini beklediler. Birkaç ay önce “iskeleyi kaldıramıyor, kubbenin durmasında şüphesi vardır” diyenler de oradaydı.

Sultan, maiyet-i seniyye ve hasekilerle geldi. O anda çavuşların göğsünden yükselen gülbang-i âsumânî taş avlularda yankılandı. Bahşîş ve atıyye dağıtıldı, yüzlerce hil'at giydirildi. Önce sadrazam, vezirler, şeyhülislâm, ulemâ, şeyhler gelip etek öptüler, el bağlayıp durdular. Dualar okunduğu sırada devleti ayakta tutan direkler (erkân), kubbesi, ayaklar üzerinde ağırlıksızmış gibi duran yüce mâbedin revaklarla çevrili avlusuna girdiler. Çâr-kûşe minarelerin altında bir açılış töreniyle giriş (iftitah) yapılmak üzereyken, olayın akışı büyük ustanın anlattıklarından kayıtlara şöyle yansıyor:

“Cihan padişahı çıkageldi. Dua ederek kutsal caminin kapı anahtarlarını mübarek ellerine verdim. Dua ederek el kavuşturup durdum. Saâdetli padişah, odabaşı tarafına dönerek, “caminin kapısını açmaya enlâyık ve en uygun kim olabilir?” dediler. Odabaşı: “Padişahım! Mimar ağa kulunuz bir aziz ihtiyardır. Lokman hikmeti üzere bu hususta en çok emeği geçen odur” deyince; “Gel azizim, bina eylediğin Allah'ın evini, gönül temizliği ve dua ile yine öncelikle senin açman gerekir” deyip, dua ve Allah'a şükürle, anahtarı ben kuluna verdiler. Yâ fettâh deyip açtım.”

Camiye giriş veren zengin kakmalı ahşap kapı kanatları üzerinde şu ibareler yazılıydı: “Ey bütün kapıları açan / Bizlere de hayırlı kapılar aç.”

Kılınan namaz sonunda, cihan sultanı, yeni seferlerde dizginleri eline almak için dua etti.

O güne kadar şehrin iç kesimlerinde, kapalı bir bölge sayılan Eski Saray, büyük açılıştan sonra canlı bir merkeze dönüşerek “Süleymaniye” adıyla anılmaya başlandı.

Kaynakça

- Mülayim, Selçuk. (2001) *Ters Lâle*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Mülayim, Selçuk. (2010) *Sinan bin Abdülmennan*, İstanbul: İSAM Yayınları.
Saatçi, Suphi. (2007) Temelden Aleme İnşaat Süreci, *Bir Şaheser: Süleymaniye Külliyesi*, (Ed.Selçuk Mülayim), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.57-74.
Surnâme-i Hümâyün 1582 *Düğün Kitabı*, (Haz. N.Atasoy), İstanbul: Koçbank, 1997.

4 15 Kasım 2008 Cumartesi günü, şantiye asansörü ile ana kubbeye çıkarıldığımda büyük daireye yazılmış olan kitabenin bir metal levha üzerine işlenmiş olduğunu elimle dokunarak fark ettim. Saat 15.00 civarındaki bu gözlemim sırasında yanımda, restorasyonu sürdüren Gürsoy İnşaat'ın araştırmacısı Burcu Kurtulmuş da vardı. Kendilerine teşekkürü borç bilirim.